

ENSENYAR LA LLENGUA A LA UNIVERSITAT:
ELS PORTADORS, ELS MILITANTS, ELS CURIOSOS
I ELS ALTRES
FRANCESC FELIU
Universitat de Girona

Resum

S'exposen un seguit de reflexions personals sobre les dificultats i els nous reptes amb què es troben avui els professors universitaris a l'hora d'ensenyar la llengua catalana, tant als estudiants dels graus de filologia com a d'altres estudiants que concorren en les assignatures d'aquesta matèria. Es fa una especial incidència en la necessitat de coordinar els esforços amb els professors de secundària i s'adverteix del perill que suposen els actuals criteris de selecció del professorat en aquest àmbit per a la continuïtat dels estudis de filologia catalana i per a la salut mateixa de la llengua i de la cultura que s'hi vehicula.

Paraules clau: llengua, català, ensenyament, universitat, filologia.

Abstract

The author presents a series of personal reflections on the difficulties and challenges currently facing teachers of Catalan in the university context, where students may be language degree majors or come from other subject areas altogether. He places a special emphasis on the need to coordinate efforts with secondary school teachers and warns of the dangers posed by the currently inadequate selection criteria for Catalan language teachers at that level for the preservation of Catalan language and literature degree programmes and the culture of which they are the vehicle and safeguard.

Keywords: Language, Catalan, teaching, university, philology.

Els organitzadors del simposi sobre aquest inequívoc afer d'estat que constitueix l'ensenyament de la llengua i la literatura catalanes van proposar-me de fer-hi una reflexió, encara que fos breu, sobre l'ensenyament de la llengua catalana, avui, a la universitat. Acceptat l'encàrrec, he mirat d'estructurar aquesta reflexió en una sèrie de consideracions encadenades que a mi em semblen pertinents, encara que potser poden resultar també una mica incòmodes. Són les que segueixen.

1. EL PERFIL DELS DESTINATARIS DE LES NOSTRES CLASSES HA CANVIAT, EN GENERAL, DE FORMA SUBSTANCIAL.

Una mica a correcció vaig titular la meua intervenció amb això d'«els portadors, els militants, els curiosos i els altres» per intentar reflectir la diversitat dels nostres alumnes i el problema que això representa, avui, a l'hora d'ensenyar la llengua en els diferents estudis universitaris. Naturalment, la casuística és molt més complexa i les categories se sobreposen, però si em permeteu la simplificació, m'aniré referint a aquests quatre tipus per fer veure algunes dificultats que ens trobem avui en la nostra feina.

I és que, en efecte, a la universitat, a l'hora d'ensenyar llengua s'imposa també, inexorablement, l'«atenció a la diversitat»: entre els estudiants de filologia catalana (poseu-hi el nom que vulgueu, a la titulació) hi predominen encara els portadors, és a dir, aquells que, com si d'un virus es tractés, inoculat de forma involuntària pel fet de créixer en un entorn catalanòfon habitual, posseeixen un ús de la llengua prou genuí i espontani, ni que sigui poc polit o gens reflexionat. Alguns d'aquests (però molts menys dels que us pensaríeu) militen en la llengua i en el catalanisme, que naturalment van junts, i tenen un interès autèntic per controlar l'eina i també tots els ressorts culturals que s'hi relacionen. Per sort, la categoria dels militants inclou també sovint estudiants que no són portadors, però això representa inevitablement un llast en les benintencionades aspiracions lingüístiques d'aquest col·lectiu, que tant ens interessa. Hauríem de saber com gestionar-lo.

Després hi ha els curiosos. Gent que s'acosta a les nostres assignatures provinent d'altres titulacions (ja sabeu que ara a la universitat és moda que pràcticament totes les assignatures puguin ser «compartides») i que, malgrat que puguem agrair-los la curiositat, que de vegades fins i tot «salva» la continuïtat de l'assignatura, ens desballesten totes les estratègies docents perquè els coneixements de partida són massa diferents. En la categoria dels altres, finalment, hi hauria tots aquells que, simplement, venen per força a les nostres assignatures: perquè els ho marca (incomprendiblement per a ells) el pla d'estudis, o perquè és la que els anava bé per l'horari, o perquè s'ho prenen com una mena de penitència prèvia per poder pecar després ells lliurement,

quan siguin professors de català. Perquè alguns d'aquests poden acabar sent professors de català! Al final de la meua intervenció reprendré aquest tema.

Tot això que dic ens impedeix, sens dubte, continuar treballant amb els esquemes de sempre i ens obliga als professors, encara que ens faci una mica de mandra, a plantejar-nos algunes qüestions com ara: què és, en realitat, la llengua? Quin sentit té ensenyar la llengua als ciutadans connacionals? Què cal ensenyar del català, que ho puguin assimilar, als diferents tipus d'alumnes que ens trobem al davant? Aquestes qüestions em porten a les reflexions que segueixen.

2. UNA LLENGUA NO ÉS SOLS (NI PRINCIPALMENT) UN SISTEMA LINGÜÍSTIC.

Ho diu el tòpic, però és la realitat: una llengua implica una determinada visió del món, i arriba a configurar un univers mental propi. Una llengua és una realitat complexa que inclou múltiples estadis i nivells que, per anar bé, han de poder interaccionar entre ells: la norma establerta i les solucions tolerables, els usos col·loquials i els més formals, els trets dialectals i els generals, els fenòmens antiquats i els més recents. Una llengua sempre canvia però sempre manté vius, d'alguna manera, els seus estadis anteriors. És un sistema lingüístic, però també moltes excepcions i singularitats: les expressions fetes, els girs particulars i el lèxic propi, tan oblidat en les nostres lliçons.

Saber la llengua de veritat vol dir saber força d'aquestes coses, o intuir-les almenys. Però és aquest l'objectiu que perseguim quan ensenyem la llengua? I és factible, si ens ho proposàvem, de treballar aquest tipus de qüestions? Amb els portadors, exhibeixin un grau més alt de militància o no passin de la simple curiositat, l'empresa resultaria encara assequible, però, i amb la resta? Qui posseeix el català només com un instrument de comunicació alternatiu i intercanviable, qui emmagatzema un repertori limitat de paraules i de construccions, encara que utilitzi el català amb assiduitat, pot, seguint només les classes, arribar a dominar la llengua de veritat? I, sobretot, podem treballar-hi de la mateixa manera?

No m'interpreteu malament: no estic pas dient que el que no ha après la llengua de petit i en un entorn majoritàriament catalanoparlant ja no serà a temps de saber-la mai de veritat. Per al català, aquesta afirmació seria avui, entre altres coses, una declaració suïcida. Però tots sabem que, quan algú que té un anglès formulari se'n va a viure una temporada llarga a Liverpool o a Chicago, en torna parlant l'anglès amb una fluïdesa i amb una propietat espectaculars. Això és justament el que no és possible avui en massa llocs del nostre país, i tampoc a les nostres universitats, en el seu conjunt, on ja sabeu que el català és sols un dret que reclamen alguns estudiants militants davant la perplexitat de la major part de la comunitat científica.

3. LA VIA MÉS RÀPIDA I EFECTIVA D'APRENDRE LLENGUA ÉS LLEGINT.

En relació amb algunes de les coses que acabo de dir, penso, i cada vegada n'estic més convençut, que el principal procediment de què ens hem de valer per fer aprendre la llengua ha de ser la lectura: llegir molt i llegir en català. També s'aprèn la llengua escoltant bons models, però això, lamentablement, no és a l'abast de tothom; llegir, sí, i permet instal·lar en els estudiants una base (alguns en dirien un corpus) sobre la qual poder bastir després qualsevol reflexió de caràcter lingüístic. L'absurda separació entre la llengua i la literatura ha escampat la creença que són els professors de literatura els que han de fer llegir, i que els de llengua ens hem de limitar a plantejar exercicis, a repassar categories i a fer analitzar frases fora de context. Però si no hi ha pòsit, si no hi ha un re-coneixement previ de les estructures i de les categories, com pot ser profitós el nostre treball?

Naturalment, llegir (acostumar-s'hi, almenys) requereix una dedicació a què no tots els estudiants ni tots els professors estan disposats. I és també anar a contracorrent en un moment en què els mecanismes audiovisuals s'accepten acríticament com els més convenients per a tota mena de propòsits, en què es predica obertament la substitució de l'esforç pel joc, de la memorització per les eines de consulta, de l'argument per l'eslògan. Però, si ens en convencéssim tots plegats, si establíssim complicitats productives amb els col·legues de literatura,

potser encara ens en sortiríem: com que els llibres mantenen prou prestigi social (basat, si voleu, en una certa carrincloneria), ningú no us podrà negar obertament les bondats de llegir-ne.

4. EN UN ENTORN MULTILINGÜE, ALLÒ QUE MARCA LA DIFERÈNCIA ÉS LA PRESENÇA HISTÒRICA DE LA LLENGUA EN EL TERRITORI.

Si ens plantegem per què hem d'ensenyar la llengua catalana als nostres estudiants, que no van pas mancats de maneres (també lingüístiques) d'expressar-se i de comunicar-se, hem d'admetre la preponderància del factor històric. I de la càrrega simbòlica que, per aquest motiu, s'associa a aquesta llengua. Per quina raó, si no, hauríem d'incloure assignatures de català en moltes titulacions que en prescindirien sense gaires problemes de consciència? Agradi més o menys, la llengua catalana és l'única llengua que ens lliga amb el nostre territori, la que dona el nom als llocs, a les plantes, als menjars o als costums nostres que poden acreditar una mínima permanència o singularitat. La que atorga algun sentit a aquests noms.

Precisament, com que seria del tot absurd i contraproduent, avui, reclamar el retorn a un estat de coses monolingüe que ja no tornarà, cal admetre que la condició que fa forta la llengua catalana en la seva competència ferotge, tant amb les grans llengües globals com amb les llengües més diverses dels grups humans que avui arrenen al nostre país, és el seu caràcter històric, o propi, o patrimonial. En conseqüència, hauríem de plantejar-nos seriosament la reintroducció en l'ensenyament del català d'elements d'història de la llengua, de dialectologia, de gramàtica històrica, d'etimologia, d'onomàstica; justament tot allò que hem anat arraconant en les darreres dècades, pensant-nos que no era modern, que no podia motivar els estudiants, que no servia per a gaire res. No podem fer-ho segurament en els mateixos termes «d'abans» (la història, la geografia o el llatí, per dir algunes coses, han esdevingut molt ràpidament especulacions purament escolars, més que viscudes), però té tot el sentit que hi pensem.

5. ÉS ABSURD DESLLIGAR LA LLENGUA DE LA CULTURA (LITERÀRIA)
QUE HA CONFORMAT I DE LA IDEOLOGIA QUE L'HA PROPICIAT.

Una derivació d'això que acabo de dir ara és que estudiar el català no pot ser, als Països Catalans, com estudiar qualsevol altra llengua. Sobretot si parlem d'una tria voluntària, com la que es produeix, per definició, en un context universitari. Estudiar el català no és una opció neutra, com no ho és tampoc l'opció per estudiar una altra de les llengües en competència. En aquest sentit, hem fet probablement un mal negoci desideologitzant els estudiants de filologia, que avui apleguen en general, almenys a Catalunya, molts menys militants que fa vint anys.

I ensenyar la llengua al marge de les manifestacions literàries (literalment, escrites) a què ha donat lloc al llarg del temps és també un contrasentit. La llengua i la literatura són dues cares d'una mateixa construcció cultural (propiciada, tot sigui dit, per l'esforç de molts il·lustres filòlegs que ens han precedit) i no té sentit desvincular-les o negar-ne la interdependència en nom de cap velleïtat estrictament «descriptiva» o «aplicada». Tampoc té cap sentit explicar literatura sense fixar-se en la llengua.

D'altra banda, la construcció històrica que és el català i totes les formes culturals que aquesta llengua ha conformat amb el temps constitueixen l'eix fonamental de la identitat nacional catalana (també construïda, naturalment) i s'hi van posar al servei des de les seves primeres formulacions. Ignorar això o, encara pitjor, voler-ho amagar és un despropòsit monumental que limita les possibilitats de la nostra llengua en l'entorn multilingüe d'avui, tan competitiu. Totes les llengües de cultura del nostre món occidental són exactament això mateix, i funcionen pràcticament de la mateixa manera envers les respectives nacions, les que tenen estat i les altres.

Tenim, doncs, massa estudiants que, interessats en la literatura i en les qüestions lingüístiques, i àdhuc afins al catalanisme, no passen de curiosos a les nostres assignatures perquè s'estimen més, sense que ningú no els ho qüestionï, estudiar altres filologies on veuen més perspectives de futur.

6. L'UTILITARISME ÉS UN MAL REFUGI PER ALS FILÒLEGS CATALANS.

Deixeu-me insistir en una cosa que ja he insinuat un parell de vegades. La utilitat del català, en el món d'avui, és relativa, i la necessitat que els nostres estudiants en poden tenir té més a veure amb la funció social de la llengua que no pas amb la funció comunicativa. Avui, d'entrada, tots els catalanoparlants som també castellanoparlants (menys els de la Catalunya del Nord i els de l'Alguer, que són, encara més, parlants del francès i de l'italià), i difícilment podrem sostenir per una raó pràctica que cal ensenyar i exigir la llengua a la universitat més enllà dels estudis específics de filologia catalana, que per aquest camí ràpidament esdevindran una mena de reserva índia.

D'altra banda, si caiem en la trampa de delimitar allò que cal que ensenyem als nostres estudiants a partir de la consideració del que els pot o hauria de ser útil, estem perduts. Com que el català no és intrínsecament necessari, i només constitueix, si voleu, una mena de requisit per a l'exercici de determinades feines, ens veurem abocats als esquemes educatius d'una escola d'idiomes.

De fet, em temo que potser ja hem avançat en aquest camí. Hem anat arraconant elements, en l'ensenyament del català, perquè hem considerat que no eren directament útils per a l'ús lingüístic, que enfarfegaven els programes de les nostres assignatures de llengua i que podien tirar enrere els estudiants menys convençuts. Ja hi hem donat entrada a les competències comunicatives i al Marc europeu comú de referència. Però amb tot això hem aconseguit que els portadors s'avoreixin com una ostra a les classes, que els curiosos no trobin amenitats que els enganxin, i que els altres, simplement, es refermin en la seva indolent aplicació.

7. HEM DE FER UN PLANTEJAMENT INCLUSIU I FLEXIBLE DE LA LLENGUA, QUE NO VOL PAS DIR CLAUDICANT.

Del que he dit fins aquí, potser algú en podria treure la conclusió que defenso una visió molt tradicional de la llengua catalana, ancorada en els usos i en els testimonis del passat, obsedida per la genuïnitat

i resistent davant les formes culturals i el «mestissatge» que el món d'avui ens proposa. Res més allunyat de la meva intenció. Penso que els professors de llengua som els que millor hauríem d'entendre que la interferència és consubstancial a les llengües quan són vives i mantenen contacte a través dels individus que les comparteixen i les usen, quan parlen i quan escriuen. I de parlants monolingües, com he dit, el català ja no en té. Això ho hem de fer entendre també als nostres alumnes de la universitat, per més militants que siguin, i treure'ls del cap plantejaments victimistes i nostàlgics que no poden assegurar de cap manera un bon futur a la nostra llengua. Les llengües canvien, i els canvis no formen part de cap programa diví o automotriu, sinó que s'expliquen, com s'han explicat sempre, pel context social i cultural. El que es tracta és d'exercitar una mirada atenta i vigilant, i de buscar sempre un equilibri que no violenti excessivament les sensibilitats de tota mena de parlants.

Aquest és en definitiva, pel que jo entenc, el plantejament de fons de la recent gramàtica de l'IEC, i el que no han entès els seus detractors, encara que la combatin amb raons prou ben fonamentades. Avui, per sort, no està en perill la consideració del català com una llengua de ple dret; sí que ho està, en canvi, l'adhesió a la norma per part de molts parlants que potser només en són ocasionalment i que caldria que ho fossin de forma més habitual i desacomplexada. El català, en definitiva, ha d'aspirar a cohesionar la societat catalana del futur i ser un agent de dinamització cultural a tots els nivells; no pot resignar-se a esdevenir només un requisit formal i simbòlic, patrimoni dels iniciats.

8. LA DIGNIFICACIÓ DEL TRACTAMENT DE LA LLENGUA (I DE LA LITERATURA) A LA UNIVERSITAT PASSA PER LA REVITALITZACIÓ DELS LIGAMS AMB ELS ALTRES NIVELLS EDUCATIUS.

L'ensenyament de la llengua a les universitats ha d'afrontar, per tant, avui, desafiaments nombrosos i seriosos, i no pot fer-ho al marge de l'ensenyament de la llengua que es duu a terme en els altres nivells educatius, que té un caràcter molt més extensiu i un impacte, sens dubte, molt més gran. Els coneixements del català adquirits du-

rant l'educació secundària, sobretot, prefiguren el pòsit lingüístic dels nostres estudiants universitaris, i el grau de militància lingüística o de curiositat. La universitat, durant molts anys, ha desatès massa els professors dels instituts, que és tant com dir que els professors de filologia ens hem desentès absurdament dels nostres alumnes que no es quedaven a la universitat. No cal repartir culpes; és l'hora de refer ponts i de teixir complicitats, no sols perquè en depèn l'eficàcia de la nostra professió, sinó perquè també ens hi juguem el futur de la nostra llengua, que avui ja no és llengua primera per a la majoria dels catalans.

De la interacció entre els ensenyants del català, de trobades com la d'avui, podem treure'n profit tots, i junts podem conjurar diversos perills com la banalització de la llengua, o la confusió que atien alguns entorns pedagògics (universitaris!) entre els mitjans i els objectius, els mètodes i els continguts. Això ho podrem fer si partim d'un coneixement sòlid de la nostra llengua i de les seves manifestacions literàries més reeixides, si no permetem que aquells altres que avui ens venen a classe sense cap ganes demà siguin als instituts per cobrir la manca de filòlegs que el sistema no promou. I atesa la transcendència política de la qüestió, les nostres institucions ens hi haurien d'ajudar.

Per això, alguns professors de llengua i de literatura hem redactat una Declaració sobre el futur de l'ensenyament de la llengua i la literatura als centres d'educació secundària de Catalunya que ja ha començat a recollir l'adhesió de tots els professors que la vulguin subscriure. El text d'aquesta declaració és el següent:

Les persones i els col·lectius sotasignats, professors de llengua i de literatura catalanes a les universitats i als instituts de Catalunya, volem fer pública la nostra inquietud pel futur de l'ensenyament d'aquestes matèries en els centres d'Educació Secundària.

A les portes d'una renovació molt significativa del professorat de català dels instituts, motivada per la jubilació imminent de molts professors que van accedir a la docència quan aquesta matèria es va incorporar al currículum oficial, constatem que la Generalitat de Catalunya (els departaments d'Ensenyament i d'Universitats) està introduint una enorme laxitud en l'admissió de professorat per cobrir interinament les substitucions i places vacants.

S'ha decidit que els màsters de professorat de secundària no incorporin a Catalunya (sí que ho fan al País Valencià i a les Illes) la nostra especialitat, subsumida dins una especialitat genèrica de «llengua i literatura catalana i castellana» que no pot exigir coneixements previs de la matèria a cap dels estudiants perquè els hauria d'exigir a tots.

S'han obert les portes per fer interinament de professors de català a persones que poden haver cursat només 30 crèdits (mig curs!) de llengua i/o literatura catalanes dins les respectives titulacions universitàries.

No s'ha fet cap mena d'acció institucional per frenar la davallada d'estudiants dels darrers anys en les titulacions universitàries de filologia catalana i ara és precisament la falta de filòlegs allò que permet a l'Administració de justificar el relaxament en els requisits formatius.

Sorprèn la poca sensibilitat de les institucions catalanes envers una qüestió que, al nostre entendre, pot afectar greument la salut de la llengua i de la cultura pròpies del país, una salut que ja és en aquests moments bastant precària. Ha estat assenyat, segurament, de mantenir la llengua i la literatura catalanes al marge del debat polític dels darrers anys sobre un futur estat català, però no podem imaginar que els nostres governants pensin realment que la subsistència de la llengua pròpia és un aspecte irrellevant per a la reivindicació nacional. Arreu del món, les llengües i les cultures articulades a partir d'aquestes llengües constitueixen eixos fonamentals en les identitats nacionals i, doncs, en els projectes polítics que hi recolzen.

Entenem que les circumstàncies sociolingüístiques actuals requereixen, més que mai, una formació sòlida dels professors de llengua i literatura catalanes. L'actuació dels centres educatius és fonamental en la preservació de la nostra singularitat cultural i, justament, per atendre la gran diversitat lingüística que hi ha a les aules ens calen professors molt ben preparats, que tinguin criteri propi i que no depenguin dels llibres de text; que tinguin, en conseqüència, la capacitat d'adaptar-se a qualsevol entorn docent.

Per això, i com que ens adonem de l'efecte multiplicador que les necessitats docents dels propers cursos poden tenir sobre la presa de decisions no prou ponderades, instem els departaments de govern responsables que escoltin els col·lectius implicats, en l'àmbit universitari i en l'educació secundària, i que prenguin mesures immediates per reconduir aquesta situació i assegurar que l'ensenyament de la llengua i la literatura catalanes als instituts faci la funció cohesiva i socialment dinamitzadora que és la seva raó de ser.